

OBRAZ ROMŮ V ROMSKÉM ČTRNÁCTIDENÍKU ROMANO HANGOS

Adéla Badáňová

Masarykova univerzita, Brno

ABSTRACT

This paper is focused on media representation of Roma people in Romani print medium Romano hangos (Romani voice), which serves as a platform for presentation of Romani attitudes. Study draws on characterization of Romani minority and its social problems, on the theory of media construction of social reality and previous research on Roma people representation in communication media or other minority media. The analysis of Roma people representation in Romano hangos was accomplished by quantitative content analysis of designed sample of 24 issues of the particular print medium from 1999 to 2007 (incl.). Representation of Roma people was analyzed for example in light of structure of topics, presentation of social problems, heterogeneity of Romani minority or presentation of traditional Romani identity and Romani nature.

KEYWORDS

Roma people – Romani media – Romano hangos – construction of media portrayals

KLÍČOVÁ SLOVA

Romové – romská média – Romano hangos – konstrukce mediálního obrazu

1. Úvod

Teun A. van Dijk poukazuje na fakt, že se v současné společnosti vyskytuje nová forma rasismu, v rámci které nejsou již minority nahlíženy jako biologicky níže postavené, ale spíše jako odlišné. Nová forma rasismu se tváří jako demokratická a nevinná a je vyjadřována a potvrzována diskursivně, tedy v textech, v každodenní konverzaci, v zákonech, filmech, politických debatách, zprávách apod. Jedná se o určitou formu etnické hegemonie, postavenou na zdánlivě legitimizovaných ideologiích a postojích. Významnou roli v reprodukci této nové formy rasismu pak zastávají většinová média, jejichž síla je v prvé řadě diskursivní a symbolická (van Dijk 2000: 34). Většinová média povzbuzují publikum ke konstrukci dichotomických významů („my“ a „oni“), zdůrazňují skupinovou polarizaci nahlížením na různé problémy a hrozby z pohledu majority, přejímají negativní postoje o minoritách, spojují příslušníky menšin s určitými obtížemi, zobecňují či ochuzují jejich mediální reprezentace.

Také podle Řičana jsou dnes co nejvíce uveřejňovány, ne-li „rozmazávány“ informace prezentující Romy v nepříznivém světle (Řičan 1998: 30). Jediné útočiště, které v tomto aspektu romská menšina v České republice nalézá, jsou časopisy a elektronická média romských aktivistů. Právě v nich převládá obhajoba oprávněných zájmů a požadavků romské komunity, protože informují o situaci a jejím vývoji s ohledem na postavení menšiny a její problémy. Role těchto médií je pak významná zejména z hlediska snižování etnických tenzí, podpory integrace Romů do české společnosti či komunikace v rámci romské

občanské veřejnosti (Holomek 1999: 163). Vedle českých mediálních vydavatelů a jejich denně komunikovaných sdělení o romské minoritě tedy stojí romský tisk, který se snaží naplnit očekávání komunity a závazky k ní pociťované. Vytváří důležitou, avšak poměrně neprobádanou dimenzi komunikačního prostředí romské minority.

Cílem studie bylo prozkoumat oblast romské komunikace (tj. romská tištěná média) a zmapovat obraz romské minority v romském tištěném periodiku *Romano hangos* pomocí kvantitativní výzkumné metody – obsahové analýzy. Studie do jisté míry navazuje na práci Ireny Raichové (2001), která porovnávala obraz Romů ve dvou romských tištěných médiích, *Romano hangos* a *Romano kurko*, z hlediska čtyř zvolených indikátorů – jazyk, téma, návrh řešení diskutovaného problému, obraz Roma a Čecha. Raichová zkoumala články zmíněných periodik za rok 2000, v našem případě jsme však analyzovali prezentaci romské minority pouze v *Romano hangos*, a to na konstruovaném vzorku článků z let 1999 až 2007 (včetně). Abychom nezkoumali již „objevené“, nahlíželi jsme obraz romské minority v periodiku z odlišných perspektiv a pomocí odlišných indikátorů než zmíněná autorka.

2. Romská minorita na našem území

Romská populace je v návaznosti na dřívější emigraci a kočovný způsob života v dnešní době rozeseta téměř po celém světě, avšak v Evropě je početně zastoupena nejvíce. První zprávy o Romech na našem území pocházejí z doby krátce po roce 1400 a informují o pohybu panovníkem chráněných skupin „poutníků“ střední Evropou (Řičan 1998: 14). Příznivé přijetí Romů v Evropě však netrvalo dlouho a z poutníků se stala pronásledovaná a perzekuovaná menšina. Jednu z nehorších kapitol historie českých Romů pak představoval holocaust za vlády německých nacistů, který v českých zemích přežilo nanejvýš tisíc autochtonních Romů (Nečas 1999: 84). Po 2. světové válce nastala silná vlna přistěhovalectví do českých zemí¹, která spolu s přirozenou reprodukcí umožnila opětovné navýšení počtu romské populace. Nově vyvstalé sociální problémy Romů (nezaměstnanost, ngramotnost, zdravotní problémy apod.) se snažila komunistická vláda odstranit na základě koncepce řešení „cikánské otázky“, v rámci níž měli být Romové postupně začleněni do české a slovenské většiny a jako národ postupně „zaniknout“ (Řičan 1998: 25). Řešení bylo, podobně jako jinde ve východním bloku, pojato pouze jako otázka sociální, nikoliv kulturní. Romské populaci tedy bylo na úkor sociální integrace upíráno právo na vlastní kulturu, jazyk i životní styl.

Příležitost profilovat se a emancipovat se získala romská menšina teprve v polistopadovém období po roce 1989. Tento významný předěl umožnil Romům znovu mluvit svým jazykem, pěstovat svou tradiční národní kulturu, prosazovat své zájmy skrze vlastní organizace či rozvíjet mezinárodní kontakty. Přesto se však ukázalo, že romská minorita zatím nedokáže svých občanských a politických možností dostatečně využít (Hivešová-Šilánová 2002: 145). Občanskou emancipaci spíše předchází sebezpoznání a sebeidentifikace ve sféře umění a kultury², což autorka označuje za jakýsi „duchovní sebezáchovně-obranný reflex“, který je výsledkem potřeby se národně identifikovat po letech upírání vlastní svébytnosti.

V současné době tvoří Romové v České republice jednu z početně nejvýznamnějších etnických menšin, jež je diferencována do mnoha různých a rozdílných skupin (např.

1 V 50. a 60. letech došlo k několika přistěhovaleckým vlnám Romů na naše území, a to zejména z východního Slovenska, Maďarska a Balkánu.

2 Po roce 1989 byl zaznamenán obrovský rozmach romské hudby, tance, literatury, výtvarného umění i tradičních romských řemesel (kovářství, košíkářství, výroba hudebních nástrojů apod.).

slovenští, maďarští Romové či Olaši). Romská minorita na našem území patří k vrstvám s nejhorsšími sociálními podmínkami a problémy a jejich obecná sociální pozice se od listopadu 1989 začala propadat ke dnu³. Podle Navrátila Romové nezřídka narážejí na bariéry, které jim neumožní žít důstojný a spokojený život v české společnosti, a současně jsou pro většinu obyvatel způsob života a kultura Romů tak nesrozumitelné, že ve výsledku se vzájemné vztahy stále udržují na velmi chladné úrovni. Z výsledků výzkumů Centra pro výzkum veřejného mínění z let 1991 až 2000 vyplývá, že ve srovnání s ostatními národnostmi v České republice je romské etnikum stále skupinou, k níž má většina – více než dvě třetiny dotázaných – zformovaný nepříznivý vztah (Navrátil 2003: 74). Jako příčiny problémů a konfliktů v soužití s Romy jsou pak nejčastěji uváděny nechuť k práci, lenost, zneužívání sociálních dávek, nečestné jednání, agresivita, kriminalita, neodpovědnost, nepřizpůsobivost a další. Romská menšina naopak vyčítá české společnosti citový chlad, nepřátelství, vypočítavost, nadřazené chování a zejména diskriminaci, xenofobii a rasismus (Sekyt 2001: 123). Na obou stranách se stále vyskytují jedinci, jež mají tendenci zobecňovat vlastnosti jednotlivých příslušníků na celou skupinu. Vzájemné soužití mezi majoritní společností a Romy tak zůstává tématem společenské debaty již několik desetiletí a vyžaduje neustálé hledání společných cest.

3. Romové a média

Masová média podle DeFleura (1996) v moderní společnosti přebírají část úlohy, kterou měly v tradičních společnostech zdroje vědění typu „word-of-mouth“, jako jsou rodina, vrstevníci, spolužáci či komunita obecně. Média se tak stala významným zprostředkovatelem výkladů a představ o sociální realitě. Poskytují jedincům nekonečné mediální obrazy, jež jsou ve skutečnosti jistým druhem reprezentace a jsou sestaveny (zkonstruovány) jako určitá verze reality, a to na základě vlastních zájmů a vnitřní logiky.

Podle Cottla právě média hrají na základě své kulturní síly klíčovou úlohu ve veřejné reprezentaci nerovných sociálních vztahů a kulturní moci. Skrze mediální reprezentace jsou podle autora členové publika povzbuzováni ke konstrukci dichotomických významů ve smyslu „my a oni, člen skupiny a outsider, kolonizátor a kolonizovaný, občan a cizinec, normální a deviantní, přátelský a nepřátelský, západní a ostatní“ (Cottle 2000: 2). Existující studie podle Cottla poskytují důkaz o zobecňování vzorců, ochuzování reprezentací a někdy také o roztroušených rasistických portrétech etnických menšin v mainstreamových médiích. Dalším fenoménem je také spojování etnických menšin s různými stereotypy, negativními významy a jazykovými klišé, které umožňují dominantním segmentům společnosti udržet tyto menšiny v podřízeném postavení (DeFleur 1996: 597). Takovými stereotypům pak etnické minority nemohou dostatečně oponovat, jelikož mají pouze omezený přístup do médií (van Dijk 2000: 37).

Dle výzkumů Rougierové (1999), Bernáth a Messingové (1999) či Cangára (2002) je, podobně jako u jiných etnických menšin, romská otázka v evropských většinových médiích prezentována předpojatým způsobem. Přestože se autoři shodují na snižování „podreprezentace“ romské minority v médiích a navyšování počtu článků, škála témat zůstává stále omezená. Významný počet článků týkajících se romské populace je věnován tématu kriminality. Média osvětlují Romy jako domnělé kriminálníky, zdůrazňují etnicitu pachatelů, čímž romskou populaci obecně stigmatizují. Celkově chybí pozitivní zprávy o romské populaci (Cangár 2002: 355). Romové jsou často vykreslováni jako součást

3 Podle Thálové (2001) jsou Romové často vylučováni ze společnosti a trpí mnohými sociálními problémy – chudoba, nízká vzdělanostní a kvalifikační úroveň, dlouhodobá nezaměstnanost či problémy spojené s bydlením.

nějakých problémů nebo jako samostatný specifický problém (problémová sociální skupina). Také podle Rougheriové je romské minoritě připisován charakter „potížistů ve vzájemném soužití“ či „sociálních parazitů opovrhujících prací“. „Romové byli kolektivně zobrazováni jako bezcharakterní, líní lidé, kteří vedou nezákonný život a nezdráhají se zasvětit vlastní děti do tohoto způsobu života.“ (Rougheriová 1999). Dalším významným fenoménem je pak podle autorky také prezentování sociálně nezačleněných Romů a ignorování existence integrovaných.

Důležitým aspektem pro utvoření představy o romské menšině je také prostor, jenž je v médiích věnován členům minority a jejich organizacím k tomu, aby mohly vyjadřovat vlastní stanoviska. Podle Bernátha a Messingové se čtenář ve většině případů dozvídá o romských názorech skrze třetí, obvykle neromskou, osobu. Takovéto tendence podle nich prezentují romskou populaci jako pasivní a němou. Pokud Romové dostanou příležitost komunikovat skrze většinová média, jedná se podle Bernátha a Messingové nejčastěji o vyjádření k zákonům, politice či kultuře a umění. Naopak k ekonomickým záležitostem či kriminalitě se romská minorita nemůže vyjádřit téměř vůbec (Bernáth – Messingová 1999).

Možnost prezentovat a vyslovit své skutečné názory, požadavky a zájmy tak získává romská menšina pouze skrze vlastní minoritní média, která se ve východní Evropě ve větší míře rozvinula až v období po roce 1989 jako snaha o probuzení romského politického a kulturního vědomí a vytvoření vlastní kolektivní identity⁴. Navzdory podpoře Evropské unie a mnoha neziskových organizací se však romská média v dnešní době potýkají se spoustou organizačních a dalších problémů (Gross 2006: 485–486). Absence romských distribučních sítí, nedostatek redaktorů z řad Romů, absence definice publika a jeho požadavků, nedostatek životaschopného ekonomického a technického základu či celkové sociální potíže romské populace, jako jsou negramotnost a chudoba, pak podle autora ovlivňují úspěch romských médií a jejich životnost. I přes mnohá úskalí a potíže jsou však romská média stále nenahraditelná při vzájemném dialogu mezi etnickou minoritou a dominantní společností a ve vytváření romského způsobu vnímání sama sebe, svébytné kultury, tradic či práv.

Poptávka Romů po vlastním hlasu, zviditelnění, možnosti sebevyjádření či jiném druhu prezentace se objevila po pádu komunistického režimu i na českém území. Rozvoj romských médií v naší republice byl významně spjat s politickým snažením nově vzniklých romských občanských sdružení a s romskými aktivisty Milanem Ščukou, Karlem Holomkem či Mikolášem Smoleněm. Prvním významným tištěným médiem po roce 1989 se stalo *Romano kurko* (Romský týden) následované měsíčníkem *Amaro Gendalos* (Naše zrcadlo), *Romano vod'i* (Romská duše), *Romano hangos* (Romský hlas), časopisem pro romské děti a mládež *Kereka* (Kruh), čtvrtletníkem romistických studií *Romano džaniben* (Romské vědění) a dalšími. Obecným fenoménem romských tištěných médií v České republice je však rychlý vzestup a zároveň rychlý úpadek, a tak mnohé z těchto periodik po roce 2002 zanikly. Zejména nejistota spojená s udělováním potřebných financí ze státního rozpočtu způsobila, že v současné době vychází pouze čtyři romská tištěná média (*Kereka*, *Romano džaniben*, *Romano hangos*, *Romano vod'i*) a jejich periodicita a náklad se stále snižují. *Ve Zprávě o situaci národnostních menšin v České republice pro rok 2006*

4 Romská komunikace byla odpradáвна typická svou orální povahou. Udržování romské kulturní identity bez využití tištěných médií přetrvávalo až do 20. století, kdy začaly vycházet první romské noviny *Romano lil* (Jugoslávie), *Neamul Tiganesc* (Rumunsko), *Romani Zorja* a *Nevo Drom* (SSSR). Malý pokrok v rámci romských médií byl však utlumen 2. světovou válkou a následnou komunistickou érou.

jsou jako nejčastější problémy romského tisku zmiňovány problémy s administrativou, zejména pak s účetnictvím a výkazy o vlastní činnosti. Nedodržování těchto podmínek pak obvykle vede k zamítnutí státní dotace a následnému zániku periodika.

Studie Petera Grosse (2006) o romských médiích ve východní Evropě hovoří o evidentním nedostatku výzkumů zabývajících se romskými médii, nebo dokonce analýzou jejich obsahu. Rozbor romských médií z hlediska struktury, obrazu romské populace či prezentování majority a vzájemného soužití se jednoduše netěší zájmu vědecké komunity. I přes významné mezery v této oblasti však existuje několik výzkumů, které se analýzou obsahu romských tištěných médií zabývají. Obsahová analýza Gábora Bernátha a Very Messingové (1999) odhalila nejen několik zajímavých zjištění týkajících se odlišných mediálních strategií tří největších romských periodik v Maďarsku, ale také jejich základní koncepce vycházející ze snahy o asimilaci a silné obětavosti pro lidská práva⁵. Dalším příkladem je studie Kristýny Magdolenové a Ivana Hriczka (2002) o romských médiích na Slovensku, která zahrnuje obsahovou analýzu romských společensko-kulturních novin *Romano nevo lil*. Studie byla zaměřena zejména na obsahovou strukturu novin, nositele informací a v neposlední řadě také na charakter, vyznění a typ informace v těchto novinách. V českém prostředí se výzkumu romských tištěných médií věnuje Irena Raichová, která v roce 2001 provedla kvalitativní i kvantitativní analýzu periodik *Romano kurko* a *Romano hangos* s cílem je vzájemně porovnat. Studie Raichové vychází z předpokladu, že romská periodika v České republice neslouží pouze pro potřeby samotných Romů, ale jsou určena i zájímavými se většinové společnosti. Přestože Raichová aplikovala na výše zmíněná periodika stejná hlediska obsahové analýzy, výsledky se u obou periodik lišily zejména v tematickém zaměření či nahlížení a prezentaci Romů obecně. Obě periodika se naopak shodovala v kladení důrazu na vzdělání Romů, jež bylo podle výzkumu Raichové prezentováno jako významné a potřebné při soužití s většinovou společností a jako záruka lepšího socioekonomického postavení v budoucnosti.

4. Metodologická východiska analýzy

Romano hangos (neboli Romský hlas) je nejmladším romským listem na území České republiky. Vzniklo v roce 1999 v Brně pod záštitou několika romských organizací a jeho vydavatelem se stalo Společenství Romů na Moravě v čele s dlouholetým šéfredaktorem Karlem Holomkem. V redakci se během let vystřídala více než desítka novinářů a externistů. Byla vytvořena síť regionálních dopisovatelů, která zaručuje celorepublikový záběr novin. Distribuce periodika skrze PNS se neosvědčila, a proto jsou noviny rozšiřovány převážně skrze státní správu, nevládní neziskové organizace a stálé odběratele (Raichová 2001: 127). Periodikum bylo do roku 2008 vydáváno v tištěné podobě v běžném střeoevropském formátu jako čtrnáctideník, v letech 2003 a 2004 dokonce jako týdeník. V současné době periodikum po půlroční přestávce (první polovina roku 2008), kdy bylo vydáváno pouze elektronicky, opět vychází v tištěné podobě jako měsíčník a novým šéfredaktorem se stal Pavel Pečinka. Tištěný náklad periodika se během let vydávání pohyboval v rozmezí 1500 až 3600 výtisků v závislosti na výši finančního grantu od státu.

5 Výzkum probíhal v letech 1996–1997 a zahrnoval rozbor tří největších romských periodik v Maďarsku (měsíčníky *Phralipe*, *Lungo drom* a *Amaro drom*). Cílem práce bylo porovnat obraz Roma v romském tisku s mediální reprezentací předkládanou maďarskými mainstreamovými médii. Mezi nejčastější témata v těchto romských periodikách patřily zejména aktivity romských politických stran a diskriminace.

Z hlediska užití mateřského jazyka převládají články v českém jazyce, v romštině jsou psány zejména povídky, básničky či jiná slovesná tvorba.

Cílem výzkumu bylo analyzovat a popsat obraz romské minority, jenž je v *Romano hangos* konstruován a dále předkládán veřejnosti. Zmíněné periodikum samo sebe vymezuje jako komunikátora názorů a zájmů Romů, a proto jsme předpokládali, že v něm bude romská problematika prezentována z odlišného úhlu pohledu vzhledem k všeobecně negativním konstrukcím nabízeným většinové společnosti médií. Jednalo se o kvantitativní výzkum, zaměřený na obsahové parametry jednotlivých příspěvků, jež nejsou triviálně stanovitelné a podléhají důkladnému posouzení mediálního analytika. Cílem tedy bylo také vystihnout skutečnou podstatu článků vzhledem k romské problematice, avšak připustili jsme možnost přiřazení více proměnných (znaků) k jednotlivým příspěvkům.

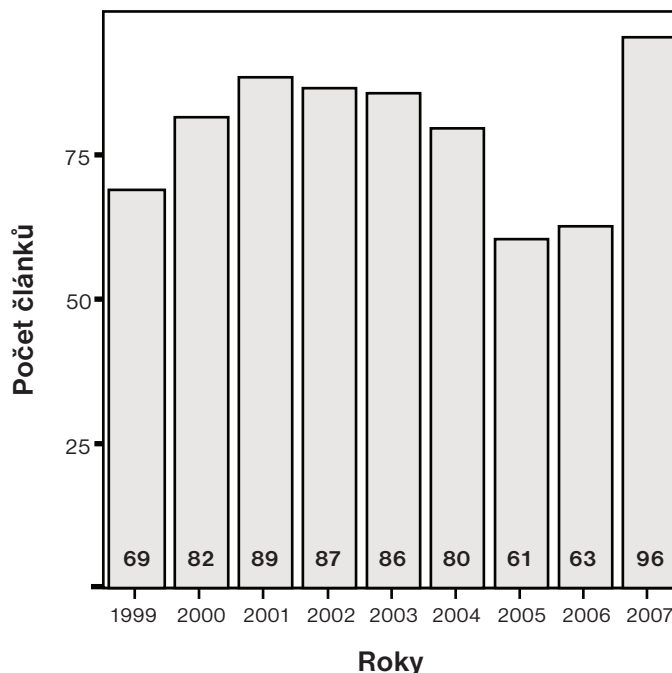
Na počátku analýzy jsme stanovili výzkumné otázky, konceptualizovali a operacionalizovali výzkumné hypotézy a definovali kategorie proměnných (znaků) vztahujících se k výzkumnému tématu. Výběrový soubor našeho šetření byl tvořen všemi čísly *Romano hangos* v letech 1999 až 2007 (včetně). Z výběrového souboru pak byl na základě techniky konstruovaného roku sestaven výzkumný vzorek zahrnující 24 vydání zmíněného periodika. Přestože se počet vydání *Romano hangos* v jednotlivých letech pohyboval v rozmezí 16–25 čísel za rok, při konstruování výzkumného vzorku na tento aspekt nebyl brán zřetel⁶. *Romano hangos* bylo tedy v rámci výběru vzorku vnímáno jako periodikum vycházející pravidelně každých čtrnáct dní. Kódovací (záznamovou) jednotkou našeho výzkumu byl „článek“ periodika. Do zkoumaného souboru článků nebyly zařazeny články psané v romském jazyce, přestože jsme si vědomi skutečnosti, že mohou nést obsahově významná poselství. Rozhodli jsme se však podstoupit riziko zkrácení výzkumu vzhledem k malému počtu těchto článků. Mezi kódovací jednotky dále nebyly zahrnuty komiksy, inzeráty, kulturní programy, reklamy, anotace na články v periodiku či některé nepravidelné rubriky, jejichž výpovědní hodnota byla vzhledem ke stanoveným hypotézám shledána jako poměrně nízká.

5. Analýza obrazu Romů v *Romano hangos*

V rámci našeho výzkumu bylo celkově analyzováno 713 článků z let 1999–2007. V letech 1999, 2005 a 2006 byla zkoumána pouze dvě vydání, a proto je analyzovaný počet článků v těchto letech nižší. Nejvyšší zastoupení ve vzorku měly články vydané v roce 2007. *Romano hangos* je od svého počátku vydáváno na osmi stranách, a proto je množství zkoumaných článků v jednotlivých letech závislé zejména na rozsahu a velikosti článků (viz graf 1). Výzkumný vzorek tvořily ve více než polovině případů publicistické články (komentáře, ankety, rozhovory, reportáže, dopisy, apod.), což je podmíněno samotným zaměřením periodika na prezentaci názorů vztahujících se k romské tematice. Významná část žánrové struktury vzorku byla tvořena také zpravodajskými články (39,83 %). Nejnižší zastoupení ve vzorku (2,81 %) měla literární tvorba (básně, povídky, vyprávění), avšak alespoň jeden literární příspěvek se objevil ve 14 vydáních *Romano hangos*, tedy téměř v každém druhém čísle.

6 V roce 2003, kdy periodikum vycházelo jako týdeník, bylo vydáno dokonce 40 čísel.

graf 1: Počet zkoumaných článků v jednotlivých letech (N = 713).



5.1. Četnost výskytu jednotlivých témat v Romano hangos

V rámci výzkumu prezentace romské minority v periodiku jsme nejprve analyzovali četnost výskytu jednotlivých témat (viz tabulka 1). Jelikož jsme v pilotním šetření zjistili, že se v člancích často objevuje několik témat zároveň, zkoumali jsme pouze dominantní téma článku. Pokud téma článku neodpovídalo předem stanoveným kategoriím, bylo zařazeno do skupiny „ostatní“.

Význam minoritních médií spočívá zejména v prezentaci romské kultury, které se majoritní média naopak téměř nevěnují (Bernáth 2006). Také v Romano hangos byli Romové nejčastěji zasazeni do kulturního rámce (207 článků), čímž se podle našeho názoru periodikum snaží vyvážit zmíněnou nedostatečnou prezentaci romské kultury ve většinových médiích. Zkoumání v tomto aspektu odhalilo podobná zjištění jako analýza slovenského Romano nevo ľil autorů Magdolenové a Hriczka⁷ a do určité míry potvrdilo výsledky výzkumu Ireny Raichové, podle níž se Romano hangos zaměřuje zejména na kulturu a historii (Magdolenová – Hriczko 2002: 178; Raichová 2001: 132). Druhým nejvyskytovanějším tématem v periodiku byla politika (93 článků), následovaná kriminalitou (59 článků) a diskriminací (58 článků). Téma kultura bylo v periodiku dvojnásobně více zastoupené než téma politika, což může podle našeho názoru posilovat tvrzení Hivešové-Šilanové (2002) o uchovávaní národní identity Romů na našem území spíše z hlediska kulturní než občanské emancipace (Hivešová-Šilanová 2002: 145). Proto Romano hangos vykazuje menší zaujetí politikou než maďarská romská média, ve kterých byla podle Bernátha a Messingové více než polovina článků věnována aktivitám romských politických stran (Bernáth – Messingová 1999).

7 Obsahové struktúre slovenského periodika Romano nevo ľil dominovalo téma kultura (28,4 %), následované lidskými a občanskými právy (20 %) a sociální sférou (20 %).

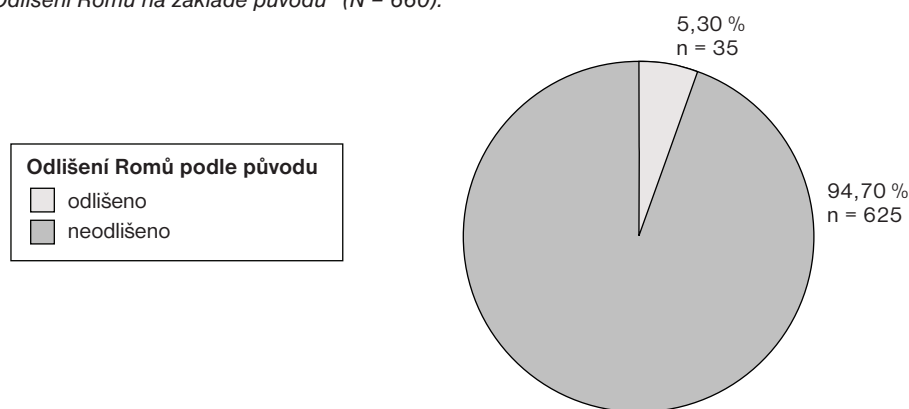
tabulka 1: Četnost výskytu jednotlivých témat v periodiku.

	Počet článků	%
Kultura	207	29
Historie	41	5,8
Kriminalita	59	8,3
Vzdělání	45	6,3
Bydlení	39	5,5
Zaměstnání	23	3,2
Zahraniční politika	17	2,4
Diskriminace	58	8,1
Politika	93	13
Ostatní	131	18,4
Celkem	713	100

Přestože jsme předpokládali, že téma kriminalita se bude v Romano hangos objevovat pouze minimálně, bylo třetí nejčastější kategorií s počtem 59 článků. Jednalo se však ve většině případů o prezentaci kriminality páchané na příslušnících romské minority (ubližení na zdraví, zabití, ničení majetku apod.). Přestože se Romano hangos snaží poukazovat na kriminalitu romské populace jako na její nedostatek, častěji Romy prezentuje jako oběti násilných trestných činů páchaných členy většinové společnosti. Předkládaný obraz Romů v tomto aspektu do jisté míry kontrastuje s obecnou stigmatizací romské populace jako domnělých kriminálků ve většinových médiích. Periodikum se zaměřuje spíše na kriminalitu a rasismus páchaný na etnické menšině, který je v majoritních médiích naopak systematicky podreprezentován (van Dijk 1987 in Sedláková 2007: 47).

5.2. Prezentace heterogenity romské menšiny

Ladislav Goral upozorňuje na problém obecné neznalosti zásadních rozdílů týkajících se struktury romské populace na našem území. Romové se podle autora mezi sebou dělí do mnoha skupin a velmi těžce nesou, že většinová populace nerozlišuje mezi těmito skupinami, jež mezi sebou téměř nekomunikují, mají odlišné historické zázemí a zkušenosti, nezasahují do záležitostí druhých skupin, nevytvářejí manželství, ani se vzájemně nestýkají (Goral 1998: 75–76). V rámci analýzy periodika jsme tedy zkoumali, jakým způsobem Romano hangos reflektuje skutečnou heterogenitu romské minority (viz graf 2).

graf 2: Odlišení Romů na základě původu⁸ (N = 660).

Na základě výzkumu bylo zjištěno, že převážná většina analyzovaných článků (625 článků) zobrazovala romskou populaci jako nediferencovanou menšinu (tj. pod obecným označením „Romové“ bez bližšího skupinového zařazení). Ve zbylých 35 článcích se pak vyskytovalo rozlišení jednotlivých romských podskupin, přičemž nejčastěji byli v periodiku zastoupeni původem slovenští⁹ a olašští Romové. Celkově tedy byli příslušníci romského etnika v *Romano hangos* prezentováni jako kulturně sjednocená skupina, která čelí určitým sociálním problémům, diskriminaci, bojuje za svá práva, sdílí společné tradice a historii apod. V tomto aspektu se podle našeho názoru periodikum snaží posilovat skupinovou kohezi, zdůrazňovat národní identitu Romů a napomáhat lepšímu vymezení romské minority vůči většinové společnosti.

5.3. Sociální problémy Romů

V romské problematice se v dnešní době kumulují téměř všechny sociální problémy současnosti – nezaměstnanost, vysoká účast na nelegálním trhu práce, nízká úroveň vzdělanosti, špatné bytové podmínky, špatné hygienické a zdravotní podmínky, chudoba, kriminalita, sociálně patologické jevy (drogy, gamblerství, prostituce apod.). Na tento problém poukázaly také články vydávané v *Romano hangos*. Podle výsledků naší analýzy se alespoň jeden sociální problém vztahující se k romské minoritě objevil ve 31,8 % zkoumaných článků.

Nejfrekventovanějším sociálním problémem pak byla zejména oblast vzdělávání (109 článků), následovaná sociálními problémy spojenými s bydlením (101 článků)¹⁰. Příspěvky spadající do kategorie vzdělávání zdůrazňovaly zejména nízkou vzdělanost a kvalifikovanost romské populace, problémy s umístováním romských žáků do zvláštních škol či strnulost vzdělávacího systému. Vysoká četnost problémů v oblasti vzdělávání v periodiku dle našeho názoru reflektuje tíživost tohoto sociálního problému. *Romano hangos* tedy sdílí podobný názor jako mnozí sociální pracovníci, a to že je nutné řešit otázku vzdělávání romské populace coby podstatného faktoru souvisejícího se sociálním vyloučením romské minority. Výsledky analýzy tedy potvrdily zjištění Raichové o tom, že vzdělání je v periodiku prezentováno jako významné, potřebné při soužití s většinovou společností a jako záruka lepšího socioekonomického postavení v budoucnosti (Raichová 2001: 132). Zajímavým

8 V grafu 2 není znázorněna kategorie „nerelevantní článek“, jejíž absolutní četnost byla 53 příspěvků.

9 Tj. Romové, kteří se po roce 1945 přestěhovali ze Slovenska na naše území.

10 Např. neplatičství, vystěhovávání Romů, prostorová segregace Romů do novodobých ghatt či nevyhovující hygienické podmínky.

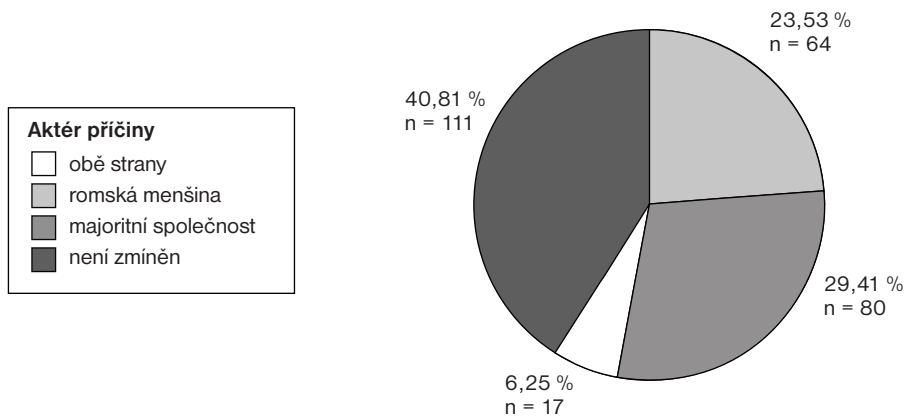
zjištěním bylo také minimální poukazování na problém práce Romů v šedé ekonomice, čímž obraz Romů v periodiku do jisté míry kontrastuje s obecnou představou většinové společnosti o pracujících Romech zneužívajících sociální dávky (viz tabulka 2).

tabulka 2: Četnost výskytů jednotlivých sociálních problémů Romů.

	Počet článků	%
Bydlení	101	22,8
Nezaměstnanost	80	18,1
Chudoba	38	8,6
Zdravotní problémy	23	5,2
Dluhy/lichva	18	4,1
Závislost	22	5
Oblast vzdělání	109	24,6
Kriminalita Romů	37	8,4
Práce v šedé ekonomice	2	0,5
Prostituce	2	0,5
Jiný	11	2,5
Celkem	443	100

V rámci výzkumu jsme dále analyzovali, zda je v člancích Romano hangos přičítána vina za vznik sociálních problémů Romů spíše majoritní společnosti, či naopak romské minoritě jako celku (viz graf 3). Zavinění sociálních problémů Romů pak bylo nepatrně častěji spatřováno na straně většinové společnosti (80 článků) než na straně romské menšiny (64 článků). Celkově však periodikum nezobrazovalo Romy pouze jako oběti obtížných životních situací způsobených jednáním většinové společnosti (např. diskriminací v některých oblastech života či nedůvěrou Čechů k Romům). Upozorňovalo také na nedostatky a odlišnosti romské minority, které sociální problémy Romů mohou způsobovat či posilovat. V příspěvcích byla například zmiňována neochota Romů vzdělávat se, neodpovědnost romských rodičů ke svým dětem, nedochvilnost a absence smyslu pro řád či špatné stravovací návyky. Obecně tedy podle našeho názoru informuje periodikum o sociálních problémech romské minority poměrně objektivním způsobem, což také dokazuje vysoký počet článků nezmiňujících aktéra příčiny vůbec (111 článků). Příspěvky spadající do této kategorie pouze konstatovaly existenci určitého sociálního problému Romů a blíže se aktérem jeho zapříčinění nezabývaly.

graf 3: Aktér příčiny sociálních problémů romské minority¹¹ (N = 272).



tabulka 3: Aktér příčiny sociálních problémů romské minority podle autorství článků.

	Redakce/redaktor		Příslušník romské minority	
	Počet článků	%	Počet článků	%
Romská menšina	33	34,4	6	35,3
Majoritní společnost	50	52,1	11	64,7
Obě strany	13	13,5	0	0
Celkem	96	100	17	100

tabulka 4: Prezentovaný (stávající) aktér řešení sociálních problémů Romů.

	Počet článků	%
Nevládní nezisková organizace	48	6,7
Místní samospráva	16	2,2
Státní orgány a instituce	47	6,6
Romové	32	4,5
Romská politická strana / romský politik / iniciativa	27	3,8
Neromská politická strana / neromský politik	1	0,1
EU	7	1
Církev	4	0,6
Jiný	4	0,6
Není zmíněn	86	12,1
Nerelevantní článek	441	61,9
Celkem	713	100

11 V grafu není znázorněna kategorie „nerelevantní článek“. Do této kategorie byly zařazeny příspěvky, ve kterých nebyl uveden žádný sociální problém romské minority. Absolutní četnost kategorie „nerelevantní článek“ byla 441 příspěvků.

Jakmile jsme se však blíže zaměřili na to, jakým způsobem nahlíželi aktéra příčiny sociálních problémů Romů nejčtenější autoři článků v *Romano hangos* (tj. redaktori a příslušníci romské minority), objevili jsme zajímavý rozdíl. Zatímco u redakce a jejich pracovníků jsme opět našli snahu prezentovat nedostatky obou zainteresovaných stran, příslušníci romské minority byli v tomto ohledu mnohem více kritičtí vůči majoritní společnosti (viz tabulka 3).

Sociální problémy Romů byly v článcích *Romano hangos* ve většině případů řešeny za pomoci nevládních neziskových organizací (48 příspěvků) a státních orgánů a institucí (47 příspěvků). Nejčastěji tedy přicházela pomoc při řešení určitých problémů ze strany většinové společnosti (viz tabulka 4). *Romano hangos* však také významně poukazovalo na snahu romské menšiny vypořádat se se svými obtížnými životními situacemi. Poměrně vysoké množství článků totiž zobrazovalo jako aktéry řešení sociálních problémů samotné Romy (32 příspěvků) či jejich politické zástupce a aktivisty (27 příspěvků). Periodikum tedy prezentovalo romskou minoritu jako aktivní, produktivní a spolupracující, ne pouze pasivně přihlížející vývoji situace. Předkládáním článků, ve kterých se Romové a jejich političtí zástupci vypořádávají se sociálními problémy menšiny, se podle našeho názoru *Romano hangos* snaží aktivizovat romskou populaci a posilovat pozitivní obraz Romů navenek.

Některé články v *Romano hangos* (zejména publicistické) neprezentovaly stávajícího aktéra řešení sociálních problémů romské minority, nýbrž k řešení vybízely určité osoby či instituce. Analyzovali jsme tedy v rámci výzkumu také navrhovaného aktéra řešení sociálních problémů Romů (viz tabulka 5). V článcích periodika byli nejčastěji ke spolupodílení se na romské inkluzi do české společnosti vybízeni Romové (24 článků) a státní orgány a instituce (24 článků). Domníváme se, že prezentací těchto článků periodikum zdůrazňuje potřebu většího zapojení Romů a státu a jeho institucí do řešení otázek romské problematiky. Podobný názor sdíleli také vybraní autoři článků – redakce a její pracovníci a příslušníci romské minority. Výzkumná zjištění nevykazovala s ohledem na jednotlivé autory článků žádné významné rozdíly. U obou vybraných kategorií patřily mezi nejčastěji navrhované aktéry řešení sociálních problémů opět státní orgány a instituce (redakce – 13 článků, příslušníci romské minority – 5 článků) a Romové jako celek (redakce – 11 článků, příslušníci romské minority – 5 článků).

tabulka 5: Navrhovaný aktér řešení sociálních problémů Romů.

	Počet článků	%
Nevládní nezisková organizace	4	0,6
Místní samospráva	8	1,1
Státní orgány a instituce	24	3,4
Romové	24	3,4
Romská politická strana / romský politik / iniciativa	6	0,8
Není zmíněn	206	28,9
Nerelevantní článek	441	61,9
Celkem	713	100

5.4. Romská identita

Základem etnické identity Romů je zejména jazyk, slovesnost a kulturní tradice (Nečas 1999: 105). Historicky největší doménou romské kultury pak byla již od počátků hudba, díky níž si romští hudebníci získávali velký obdiv i vážnost. Po roce 1989 byl zaznamenán významný rozvoj také dalších stránek romské tvorby, zejména literatury (poezie i beletrie) a výtvarného umění, charakteristického svou barevností, srozumitelností a lidovostí. V rámci výzkumu prezentace romské identity v periodiku jsme se zaměřili právě na prvky tradiční romské identity (tzv. romipen), protože stupeň etnické identifikace Romů úzce souvisí obzvláště s jejich vztahem k vlastní minulosti a tradiční kultuře (Horňák 2006: 140).

Z celkového množství 713 zkoumaných článků prezentovalo 32,7 % příspěvků alespoň jeden z definovaných prvků tradiční romské identity, což podle našeho názoru svědčí o snaze periodika podporovat současný rozvoj romské kultury a národní identity. V rámci práce jsme se dále soustředili na četnost výskytu jednotlivých prvků tradiční romské identity v člancích (viz tabulka 6). Nejčastěji uváděnou kategorií byla tradiční romská hudba a tanec (75 článků). Podle Romano hangos by měli být Romové na tradiční hudbu jako na prvek národní identity právem hrdí a neměli by jej přestat ani v současnosti rozvíjet. Druhým nejfrekventovanějším prvkem tradiční romské identity byla romská historie (64 článků), jež nebyla téměř vůbec spojována s původní indickou minulostí. Články prezentující romské dějiny byly zaměřeny především na druhou světovou válku a romský holocaust. Mezi početně významné kategorie v tomto aspektu patřila také křesťanská víra (44 článků), romský jazyk (37 článků) a romské tradice a zvyky (33 článků). V člancích bylo poukazováno na to, že Romové v minulosti věřili a stále věří v Boha a uctívají křesťanské tradice, které jsou mnohdy modifikovány prvky indické kultury (např. přísné normy pro úpravu a konzumaci jídla). Domníváme se, že kočovnictví (11 článků) a tradiční romská řemesla (16 článků) patřila k nejméně zastoupeným prvkům tradiční romské identity zejména kvůli své minimální využitelnosti vzhledem k současnému životu. Do kategorie „jiné“ pak byly zařazeny další prvky tradiční romské identity – divadlo (7 článků), romská kuchyně (16 článků), tradiční romský oděv (5 článků). Léčitelství a hadačství se jako prvek tradiční romské identity objevilo pouze v 7 člancích, což posiluje tvrzení Řičana, že se současní Romové spíše přiklánějí ke křesťanství než k léčebným a ochranným pověrám (Řičan 1998: 56).

tabulka 6: Četnost výskytů jednotlivých prvků tradiční romské identity.

	Počet článků	%
Tradice a zvyky	33	9,5
Kočovnictví	11	3,2
Tradiční hudba / tanec	75	21,6
Slovesnost	31	8,9
Romský jazyk	37	10,6
Tradiční romská řemesla	16	4,6
Romská historie	64	18,4
Křesťanství	44	12,6
Výtvarné umění	5	1,4
Jiný	32	9,2
Celkem	348	100

V rámci prezentace romské identity v *Romano hangos* jsme se zabývali také analýzou zobrazování romských osobností, protože tyto osobnosti podle našeho názoru udržují a rozvíjejí pozitivní obraz romské minority navenek. Zaměřili jsme se obzvláště na výzkum oblastí, v nichž romské osobnosti vynikají (viz tabulka 7).

Podle Evy Davidové patřili romští hudebníci po staletí k nejrozšířenější a nejuznávanější skupině mezi Romy, což potvrzuje také jejich častá prezentace v periodiku (Davidová, 1999: 50). Hudebně nadané romské celebrity se objevily ve 43 člancích. Ostatní kategorie (např. výtvarníci, spisovatelé, herci či sportovci) byly v periodiku zastoupeny pouze minimálně. Hudba byla tedy v *Romano hangos* prezentována nejen jako nejvýznamnější prvek tradiční romské identity, ale také jako obor, díky němuž si dodnes získávají příslušníci romské minority úctu u Romů i Neromů. Podle *Romano hangos* tedy mohou Romové uspět v české společnosti a v zahraničí i za předpokladu, že si zachovají svou kulturu a tradiční identitu. Jako důkaz pak byly v periodiku zobrazovány takové významné romské osobnosti jako zpěvačky Věra Bílá, Ida Kellarová či kapely Kale a Terne Čhave.

tabulka 7: Oblast úspěchu romských osobností.

	Počet článků	%
Hudba	43	72,9
Výtvarné umění	3	5,1
Literatura	6	10,2
Divadlo/film	3	5,1
Žurnalistika	2	3,4
Sport	1	1,7
Věda	1	1,7
Celkem	59	100

6. Závěr

Romano hangos je romským tištěným periodikem, které se zaměřuje převážně na publicistiku a zpravodajství o událostech a situacích dotýkajících se nějakým způsobem romské minority. Přestože čelí podobně jako jiná romská média na našem území i v zahraničí četným problémům kvůli nedostatku financí, jeho role je nezastupitelná zejména ve vytváření romského způsobu vnímání sama sebe, svých obtíží, své kultury a tradic či vlastních občanských a lidských práv. *Romano hangos* samo sebe vymezuje jako komunikátora názorů a zájmů romské minority, ale přesto prosazuje budování mostů ve vzájemném soužití mezi Romy a majoritní společností (Holomek 2004: 1).

Vydávání *Romano hangos* demonstruje poptávku po jiném úhlu prezentace, než jaká je Romům denně předkládána médií většinové společnosti. Oproti předpojatým reprezentacím romské minority ve většinových médiích představuje *Romano hangos* Romy mnohem pozitivnějším způsobem. Romové jsou v periodiku zobrazováni převážně jako kulturně založení lidé, kteří mají vztah ke své minulosti a dodržují tradice s ní svázané.

Spojení Romů s kulturou umocňuje také zobrazování významných romských osobností figurujících převážně v oblasti hudby, méně často pak v oblasti literatury či výtvarného umění. Romské osobnosti uváděné v *Romano hangos* často slouží jako symbol tradiční romské identity a dokazují úspěšnost romské minority v České republice i v zahraničí.

Nejvýraznější prvky tradiční romské identity – hudba a tanec – jsou pak prezentovány jako svěbytné a obohacující kulturu většinové společnosti. Cit pro hru na hudební nástroje (zejména housle a violu) a taneční vlohy periodikum představuje jako národní hrdost zděděnou již po indických předcích a udržovanou z pokolení na pokolení až do současné doby.

Romové prezentovaní v Romano hangos jsou si kolektivně vědomi své vlastní historie, jež je převážně spojena s perzekucí a pronásledováním romské minority. Spíše než na historii spojenou s životem v indické pravlasti vzpomínají na utrpení související s romským holocaustem během druhé světové války. Uctívají památku obětí českých, moravských Romů a německých Sintů a bojují za odstranění velkovýkrmny vepřů z místa bývalého romského koncentračního tábora v Letech u Písku. Romano hangos dále upozorňuje na fakt, že s rasovým násilím, fyzickými i slovními útoky se romská menšina potýká i v současné době. V Romano hangos tedy oproti majoritním médiím Romům častěji „ubližuje“ většinová společnost a její příslušníci, kteří na romské minoritě páchají násilnou trestnou činnost. Z hlediska prezentace kriminality však periodikum poukazuje také na romskou trestnou činnost (zejména na krádeže, výtržnictví, ale i fyzická napadení) jako na jeden z podstatných nedostatků romské menšiny, který je potřeba změnit.

Kromě rasového násilí se podle Romano hangos musí romská populace v současnosti potýkat také s narůstající rasovou diskriminací v mnoha oblastech společenského života – v bydlení, zaměstnání, vzdělávání, ale i při návštěvě restaurací či klubů. Právě rasová diskriminace či nedůvěra ze strany menšiny jsou častou příčinou kolektivních sociálních problémů Romů. Na druhou stranu však periodikum poukazuje také na značné nedostatky či odlišnosti romské minority, jež mohou obtížné životní situace Romů způsobovat či je posilovat. Romano hangos mnohdy prezentuje Romy jako nezodpovědné či neochotné vzdělávat se, přičemž právě oblast vzdělávání je pro romskou minoritu nejpalčivějším sociálním problémem. Vzdělání je v periodiku zobrazováno jako významný faktor řešení sociálního vyloučení Romů a jako záruka lepšího socioekonomického postavení v budoucnosti. Kromě problémů v oblasti vzdělávání se romská minorita podle Romano hangos potýká také s vysokou nezaměstnaností a obtížemi s bydlením. Nezaměstnanost Romů a finanční tíseň způsobuje dluhy na nájmu a následné vystěhování romských rodin do prostorově segregovaných oblastí s často nevyhovujícími hygienickými podmínkami. Celkově je tedy romská minorita v Romano hangos prezentována jako trpící mnohými sociálními problémy a sociálním vyloučením ze společnosti. Pomoc při řešení obtížných životních situací pak komunita nalézá především na straně nevládních neziskových organizací či státních orgánů a institucí. Na druhou stranu však periodikum také výrazně poukazuje na snahu menšiny a jejich politických zástupců řešit romské obtíže vlastními silami. Romové tedy podle Romano hangos pasivně nečekají, jakým způsobem se situace vyvine, ale také aktivně spolupracují na jejím řešení. Tuto skutečnost potvrzuje také prezentace vzdělaných Romů, kteří se rozhodli vzít život do svých rukou a v současnosti vykonávají prestižní povolání lékařů, právníků, soudců či pracovníků majoritních médií. Zobrazování společensky úspěšných příslušníků romské minority dokazuje, že se Romové i přes mnohá úskalí dokáží integrovat do většinové společnosti.

Adéla Badáňová vystudovala na magisterském stupni obor Mediální studia a žurnalistika na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity. Tématem mediální reprezentace Romů se zabývala také ve své diplomové práci *Proměny mediální reprezentace Romů v českém tisku*. V současné době pracuje jako PR manažerka v Nadaci Partnerství, která se zabývá ekologií a trvale udržitelným rozvojem. E-mail: adela.badanova@nap.cz

Literatura

- Bernáth, Gábor – Messing, Vera. 1999. „Seen from afar: Roma in the Hungarian media.“ In *Roma Rights: Romani media/Mainstream media*, č. 4. <http://www.errc.org/cikk.php?cikk=1168> (18. 3. 2008).
- „Ten Year´s Efforts to Change the Image of Roma in the Media.“ (Interview with Gábor Bernáth). 2006. In *Roma Rights: ERRC 10th Anniversary*, č. 2–3. <http://www.errc.org/cikk.php?cikk=2650> (18. 3. 2008).
- Cangár, Ján. 2002. „Mediální obraz Rómov.“ Pp. 353–380 in *Čačipen pal o Roma: Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. Ed. Vašečka, Michal. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky.
- Cottle, Simon (ed.). 2000. *Ethnic minorities and the media: Changing cultural boundaries*. Buckingham, Philadelphia: Open University Press.
- Davidová, Eva. 1999. „Ke způsobu bydlení, obživy a odívání.“ Pp. 33–52 in *Romové – tradice a současnost*. Brno: Moravské zemské muzeum, SVAN.
- DeFleur, Melvin L. – Dennis, Everette E. 1996. *Understanding mass communication: A liberal arts perspective*. Boston, Toronto: Houghton Mifflin Company.
- Goral, Ladislav. 1998. „Romové a Evropa.“ Pp. 75–77 in *Výchova k toleranci a proti rasismu*. Ed. Šišková, Tatjana. Praha: Portál.
- Gross, Peter. 2006. „A prolegomena to the study of the Romani media in Eastern Europe.“ Pp. 477–497 in *European Journal of Communication*, 21(4).
- Hivešová-Šilanová, Daniela. 2002. „Kulturné aktivity Romov.“ Pp. 145–170 in *Čačipen pal o Roma: Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. Ed. Vašečka, Michal. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky.
- Holomek, Karel. 1999. „Romská menšina v České republice.“ Pp. 153–172 in *Etnické menšiny ve střední Evropě*. Ed. Gabal, Ivan. Praha: G plus G.
- Holomek, Karel. 2004. „Slovo šéfredaktora k začátku šestého ročníku RH.“ Pp. 1 in *Romano hangos*, 6(1).
- Horňák, Ladislav. 2006. „Otázky identity Rómov na území Slovenska.“ Pp. 139–146 in *Identita ve vztahu k národnostním menšinám*. Ed. Balvín, Jaroslav. Praha: Komise Rady hl. m. Prahy pro oblast národnostních menšin.
- Magdolenová, Kristýna – Hriczko, Ivan. 2002. „Rómske mediá.“ Pp. 171–186 in *Čačipen pal o Roma: Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. Ed. Vašečka, Michal. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky.
- Navrátil, Pavel (ed.). 2003. *Romové v české společnosti: Jak se nám spolu žije a jaké má naše soužití vyhlídky*. Praha: Portál.
- Nečas, Ctibor. 1999. *Romové v České republice včera a dnes*. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého.
- Raichová, Irena (ed.). 2001. *Romové a nacionalismus*. Brno: Muzeum romské kultury o. p. s.
- Rougheri, Christina. 1999. „Aliens of gypsy descent: Romani images in the Greek press.“ In *Roma Rights: Romani media/Mainstream media*, č. 4. <http://www.errc.org/cikk.php?cikk=1160> (18. 3. 2008).

- Říčan, Pavel. 1998. *S Romy žít budeme – jde o to jak*. Praha: Portál.
- Sedláková, Renata. 2007. *Obraz Romů v televizním zpravodajství – příklad mediální konstrukce reality*. Disertační práce. Brno: Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií.
- Sekyt, Viktor. 2001. „Romové.“ Pp. 119–125 in *Menšiny a migranti v České republice: My a oni v multikulturní společnosti 21. století*. Ed. Šišková, Tatjana. Praha: Portál.
- Thálová, Lýdie. 2001. „Sociální problematika a Romové.“ Pp. 87–112 in *Romové a nacionalismus*. Ed. Raichová, Irena. Brno: Muzeum romské kultury o. p. s.
- Van Dijk, Teun A. 2000. „New(s) racism: A discourse analytical approach.“ Pp. 33–49 in *Ethnic Minorities and the Media*. Ed. Cottle, Simon. Buckingham, Philadelphia: Open University Press.
- Zpráva o situaci národnostních menšin v České republice za rok 2006*. 2007. Praha: Úřad vlády ČR. http://www.vlada.cz/assets/cs/rvk/rnm/dokumenty/dokumenty_rady/iii_zprava_mensiny.pdf (12. 3. 2008).